ABÎD b. ŞERİYYE
عبيد بن شرية

bk. UBEYD b. ŞERİYYE
Eski Arap tarihiyle ilgili kıssalarıyla tanınan müellif.

UBEYD b. ŞERİYYE
(عبيد بن شرّية)
(ö. 67/686 [?])

Eski Arap tarihiyle ilgili kıssalarıyla tanınan müellif.

Adı, doğum yeri ve tarihi konusunda kesin bilgi yoktur. Adı Ubeyd b. Şeriyye'nin yanı sıra çeşitli noktalama ve harekelemelere göre farklı şekillerde (Abîd b. Şerye, Abîd b. Seriyye, İbn Sâriye, İbn Şerye, Ubeyd b. Seriyye ve Umeyr b. Şübrüme) okunmuştur. Çok sınırlı bilgilerden hareketle Kahtân asıllı Cürhüm kabilesine mensup olup San'a (İbnü'n-Nedîm, s. 138; Yâkūt, IV, 378), Hîre (İbn Asâkir, XXXVIII, 202; Yâkūt, IV, 375) veya Rakka'da (*Aḫbâru ʿUbeyd*, s. 325) yaşamış olduğu söylenebilir. Kaynaklarda onun hayatına dair 220, 240, 300 yıl gibi abartılı rakamlar verilmekte, kendisine nisbet edilen *Kitâbü'l-Mülûk ve aḫbâri'l-mâżîn* adlı eserde Lahmî, Kinde, Himyer ve Gassân hükümdarlarının tamamına ulaşacak kadar uzun bir ömür sürdüğü belirtilmekte ve kaynaklar çok uzun müddet yaşadığı konusunda birleşmektedir. Eyyâmü'l-Arab'dan Dâhis savaşına ulaştığı, Hz. Peygamber zamanında müslüman olduğu (İbn Kuteybe, *el-Maʿârif*, s. 534; İbnü'n-Nedîm, s. 138), Muâviye b. Ebû Süfyân'la halifeliği döneminde görüştüğü ve Abdülmelik b. Mervân zamanına kadar (685-705) yaşadığı zikredilmektedir (Yâkūt, IV, 378; İbn Hacer, V, 89).

Ubeyd b. Şeriyye ve rivayetleri hakkında kaynaklarda farklı değerlendirmeler yapılmıştır. İbn Kuteybe *el-Maʿârif*'inde (s. 534) Ubeyd'i ilk nesep ve ahbâr âlimleri arasında zikreder, *Teʾvîlü muḫtelifi'l-ḥadîs̱*'inde (s. 283) peygamberler tarihiyle ilgili haberlerin sıhhatini tartışırken Kitap ve Sünnet ile desteklenmeyen bu tür haberlerin Ubeyd b. Şeriyye gibi âlimlerden geldiğini söyler. Câhiz bir yerde onu nesep âlimleri, hikmet ve hitabet üstatları arasında zikrederken (*el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 361-362) bir başka yerde, "İbn Şeriyye'nin yolunu bırak, o haberin zâhirinden başka bir şey bilmez" demektedir (*el-Buḫalâʾ*, s. 47). Dîneverî, Kahtânîler hakkındaki bilgilerin bir kısmını Ubeyd b. Şeriyye'den nakleder (*Aḫbârü'ṭ-ṭıvâl*, s. 7). Eski Himyer tarihi konusundaki rivayetlerin çoğunun Ubeyd b. Şeriyye ve bazı Hîreli râvilere dayandığını söyleyen Mes'ûdî (*et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 88) İslâm öncesi Yemen hükümdarlarının kronolojik sıralamasını Ubeyd b. Şeriyye'den aktarır ve eski Arap tarihi konusunda insanların elinde dolaşan ünlü bir kitabından bahseder (*Mürûcü'ẕ-ẕeheb*, IV, 85-87, 259).

İbnü'n-Nedîm, İbn Şeriyye'nin *Kitâbü'l-Ems̱âl* ile *Kitâbü'l-Mülûk ve aḫbâri'l-mâżîn* adlı iki eserini kaydeder ve elli varaktan oluşan *Kitâbü'l-Ems̱âl*'i bizzat gördüğünü söyler (*el-Fihrist*, s. 138). Emsâl müellifleri emsâl türü eserlerin ilki sayılan bu kitaptan bazı alıntılar yapmıştır. *Kitâbü'l-Mülûk*'ün Ubeyd'in Muâviye b. Ebû Süfyân'a anlattığı kıssaların halife tarafından toplatılmasıyla ortaya çıktığı rivayet edilir. Buna göre halifeliğinin sonlarına doğru eski kavimler ve hükümdarlar tarihine merak salan Muâviye, Amr b. Âs'ın tavsiyesi üzerine hayatta kalmış tek Cürhümlü olan Ubeyd'i San'a'dan (veya Rakka'dan) sarayına davet eder (*Aḫbâru ʿUbeyd*, s. 325-326; İbnü'n-Nedîm, s. 138) veya Muâviye Irak'a geldiğinde onunla Hîre'de görüşür (İbn Asâkir, XXXVIII, 202; Yâkūt, IV, 375). Eski Arap kavimleri, Güney Arabistan devletleri ve hükümdarlarına dair kıssalarıyla Muâviye'nin gece sohbetlerinin aranan kişisi olan Ubeyd'in anlattıkları daha sonra kaleme alınarak Ubeyd'e nisbet edilmiştir (İbnü'n-Nedîm, s. 138; İbn Hacer, V, 89). İbn Hacer el-Askalânî'nin Hemdânî'den aktardığı bilgilere göre (V, 89) eser daha sonraki dönemlerde yapılan ekleme ve kısaltmalarla değişikliğe uğramıştır. Bu kitap, ilk defa İbn Hişâm'a nisbet edilen *Kitâbü't-Tîcân fî mülûki'l-Ḥimyer* adlı eserin zeyli şeklinde *Aḫbâru ʿUbeyd b. Şeriyye el-Cürhümî fî aḫbâri'l-Yemen ve eşʿârihâ ve ensâbihâ ʿale'l-vefâʾi ve'l-kemâl* adıyla yayımlanmıştır (Haydarâbâd 1347). Fritz Krenkow ve Seyyid Zeynelâbidîn el-Müsâvî'nin Haydarâbâd, Londra ve Berlin nüshalarını karşılaştırarak yaptıkları bu neşrin ardından en eski nüshası sayılan V. (XI.) yüzyıla ait San'a nüshası bulunmuş ve Abdülazîz el-Mekâlih tarafından yeni bir neşri yapılmıştır (San'a 1979; Kahire 1996). Kitap Muâviye'nin Âd, Semûd, Tasm, Cedîs kavimleri, Cürhüm'ün Yemen'den Harem'e çıkışı, Yemen hükümdarlarının hâkimiyet dönemleri gibi konulara dair sorularına Ubeyd'in verdiği şiir-hikâye tarzındaki cevaplardan oluşur. Eserde Ubeyd b. Şeriyye'nin rivayetleri genellikle herhangi bir kaynağa atıfta bulunulmadan verilmekte, birkaç yerde rastlanan rivayet zinciri ise İbn İshak'a isnat edilmektedir.

Ubeyd'in rivayetlerinin değeri konusunda ilk dönem kaynaklarında yer alan birbirine zıt iki yaklaşım, eseri neşre hazırlayan Fritz Krenkow'un iddialarıyla birlikte onun tarihî şahsiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır. Krenkow hadis râvilerine dair tabakat kitaplarında adının zikredilmemesi, eserde anakronizme rastlanması (Semerkant'ın fethi [93/711] sırasında vuku bulmuş bir olayı Muâviye'ye anlatması) gibi sebeplerle Ubeyd'in İbnü'n-Nedîm'in uydurduğu bir kişi olduğunu söylemiş ve kitabın gerçek yazarının eserde aktarıcı gibi görülen İbn İshak olabileceğini ileri sürmüştür (*IC*, II [1928], s. 234-236). Benzer şüpheleri tekrarlayan Rosenthal, eserin muhtemelen Güney Arabistan tarihine olan ilgiden faydalanmak isteyen Bağdatlı bir müellif tarafından kaleme alındığı görüşündedir (*EI²* [İng.], III, 937). Gibb ise bunun Arap tarihinin daha iyi anlaşılmasının önünde bir engel teşkil ettiğini söyler (*Studies on the Civilization of Islam*, s. 109). Abdülazîz ed-Dûrî de İslâm öncesi Yemen tarihiyle ilgili Vehb b. Münebbih ve Ubeyd b. Şeriyye gibi râvilerce aktarılan, eyyâmü'l-Arab üslûbunu andıran kavmî ve İsrâiliyat karışımı yarı efsanevî nitelikteki bu kıssaların Güney Arapları'nın savaş, sanat, dil ve edebiyat gibi yönlerden Kuzey Arapları'ndan daha üstün olduğunu savunmak amacıyla uydurulduğunu ve tarihî değer taşımadığını iddia eder (*Baḥs̱ fî neşʾeti ʿilmi't-târîḫ*, s. 15). Buna karşılık Nabia Abbot, Ubeyd'in Hz. Peygamber döneminde İslâm'ı benimsemiş olsa da hadis rivayet etmediği için râvi tabakatında yer almasının beklenemeyeceğini, anakronizm gibi görülen hususların müellifin naklettikleriyle kâtiplerin eklediği bilgilerin birbirinden ayrılmamasından kaynaklandığını belirterek Ubeyd'i *Kitâbü'l-Mülûk*'ün gerçek müellifi kabul etmiştir (*Studies in Arabic Literary Papyri*, s. 9-17).

BİBLİYOGRAFYA :

Aḫbâru ʿUbeyd b. Şeriyye el-Cürhümî fî aḫbâri'l-Yemen ve eşʿârihâ va ensâbihâ ʿale'l-vefâʾ ve'l-kemâl (İbn Hişâm, *Kitâbü't-Tîcân fî mülûki Ḥimyer* içinde), San'a 1979, s. 325-326, 363, 391, 395, 407, 442-443; Mufaddal ed-Dabbî, *Ems̱âlü'l-ʿArab* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1983, neşredenin girişi, s. 33-34; İbn Hişâm, *Kitâbü't-Tîcân fî mülûki Ḥimyer*, San'a 1979, s. 219; Ebû Hâtim es-Sicistânî, *el-Muʿammerûn ve'l-veṣâyâ* (nşr. Abdülmün'im Âmir), Kahire 1961, s. 50-53; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 361-362; a.mlf., *el-Buḫalâʾ* (nşr. M. Tâhâ el-Hâcirî), Kahire 1981, s. 47; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif* (Ukkâşe), s. 534; a.mlf., *Teʾvîlü muḫtelifi'l-ḥadîs̱* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Kahire 1386/1966, s. 283; Dîneverî, *el-Aḫbârü'ṭ-ṭıvâl*, s. 7; Mes'ûdî, *Mürûcü'ẕ-ẕeheb* (Abdülhamîd), IV, 85-87, 136, 259; a.mlf., *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, Beyrut 1981, s. 88; Hemdânî, *el-İklîl* (nşr. Anistâs el-Kermelî), Bağdad 1931, VIII, 71, 184,

215, 232-235, 240, 251, 262; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* Kahire 1348, s. 138; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Faṣlü'l-maḳāl fî şerḥi Kitâbi'l-Ems̱âl* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1971, s. 64, 75, 93, 177, 239, 255; Seleme b. Müslim el-Avtebî es-Suhârî, *el-Ensâb* (nşr. M. İhsan en-Nas), [baskı yeri yok] 1427/2006, I-II, bk. İndeks; Zemahşerî, *el-Müstaḳṣâ fî emsâli'l-ʿArab,* Beyrut 1987, I, 305; İbn Asâkir, *Târîḫu Dımaşḳ* (Amrî), XXXVIII, 202-205; Neşvân el-Himyerî, *Mülûkü Ḥimyer ve ʿaḳyâlü'l-Yemen* (nşr. Ali b. İsmâil el-Müeyyed – İsmâil b. Ahmed el-Cerâfî), Kahire 1378, bk. İndeks; Yâkūt, *Muʿcemü'l-üdebâʾ* (nşr. Ömer Fârûk et-Tabbâʽ),Beyrut 1420/1999, IV, 375-378; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ġābe* (nşr. Halîl Me'mûn Şîhâ), Beyrut 1418/1997, III, 185; Safedî, *el-Vâfî,* XIX, 432-433; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İṣâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr.), Beyrut 1415/1995, V, 89; Brockelmann, *GAL,* I, 63; *Suppl.,* I, 100; Ziriklî, *el-Aʿlâm,* IV, 189; N. Abbot, *Studies in Arabic Literary Papyri,* Chicago 1957, I, 9-17, 20, 26, 27, 56; H. A. R. Gibb, *Studies on the Civilization of Islam,* Princeton 1962, s. 109; Sezgin, *GAS,* I, 260; Abdülazîz ed-Dûrî, *Baḥs̱ fî neşʾeti ʿilmi't-târîḫ ʿinde'l-ʿArab,* Beyrut 1993, s. 15; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı,* İstanbul 1998, s. 55; F. Krenkow, "The Two Oldest Books on Arabic Folklore", *IC,* II (1928), s. 204-236; Zarîf el-Meâyeta, "Menhecü ʿUbeyd b. Şeriyye el-Cürhümî fî kitâbihi'l-Mülûk ve aḫbâri'l-mâdîn", *Şüʾûn ictimâʿiyye,* XVIII/71, Şârika 2001, s. 39-59; F. Rosenthal, "Ibn Sharya", *EI²* (İng.), III, 937; Âmir el-Ahmedî, "ʿUbeyd b. Şeriyye", *el-Mevsûʿatü'l-ʿArabiyye,* Dımaşk 2005, XII, 889-890.

ELNURE AZİZOVA

UBEYD-i ZÂKÂNÎ
(عبيد زاكانى)

Hâce Nizâmüddîn
Necmüddîn Ubeydullâh-ı Zâkânî Kazvînî
(ö. 772/1370'ten önce)

Hicviyyeleriyle tanınan İranlı şair ve edip.

727'de (1327) *Nevâdirü'l-emsâl* adlı eserini kaleme alması ve hemşehrisi Hamdullah el-Müstevfî'nin 730'da (1330) telif ettiği *Târîḫ-i Güzîde*'de onun güzel şiirleri ve eşsiz risâleleri olduğunu belirtmesinden hareketle VIII. (XIV.) yüzyılın başlarında veya bundan kısa bir süre önce Kazvin'de yahut buraya bağlı Zâkân köyünde doğduğu söylenebilir. Yine Müstevfî'nin kaydettiğine göre Zâkânîler, Arap asıllı Benî Hafâce kabilesinden olup yetiştirdikleri âlim ve yöneticilerle tanınmıştır (*Târîḫ-i Güzîde,* s. 805). Eğitimini Kazvin'de tamamlayan Zâkânî şiirlerinde "Ubeyd" mahlasını kullanmıştır. 727'de (1327) İlhanlı Sultanı Ebû Said Bahadır Han'ın veziri Alâeddin Muhammed Feryûmedî ile dostluk kurdu ve ona *Nevâdirü'l-emsâl* adlı kitabını takdim etti. Muhtemelen 746'da (1346) veya ertesi yıl Kazvin'den ayrıldı; Şîraz'ı 742'de (1342) ele geçiren İncûlular hânedanından Cemâleddin Ebû İshak'ın himayesine girdi, kendisine methiyeler yazdı ve 751'de (1351) telif ettiği *ʿUşşâḳnâme*'yi ona ithaf etti. Bu hükümdarın 754'te (1354) yaptırdığı saray için 758 (1357) yılında öldürülmesi dolayısıyla kaleme aldığı şiirlerden aynı tarihlere kadar Şîraz'da kaldığı anlaşılmaktadır. Bu sırada Şems-i Fahrî, Hâcû-yi Kirmânî, Hâfız-ı Şîrâzî, Adudüddin el-Îcî ve Şeyh Emînüddîn-i Belyânî gibi şair ve âlimlerle aynı ortamda bulundu.

Muzafferîler Hükümdarı Mübârizüddin Muhammed, Şîraz'a hâkim olup Ebû İshak'ı ortadan kaldırınca Ubeyd önce memleketine, oradan Bağdat'a giderek Celâyirliler Sultanı Şeyh Üveys'in (1356-1374) hizmetine girdi. Muzafferîler'den Şah Şücâʻ babası Emîr Mübârizüddin'in yerine tahta geçince (1358) Ubeyd tekrar Fars bölgesine dönüp onun yakınları arasında yer aldı. Bazı şiirlerinden, hânedan içindeki mücadeleler yüzünden Şîraz'ı terkeden Şah Şücâʻ ile birlikte 766-768 (1364-1366) yıllarında Kirman'da bulunduğu, şahın 768'de (1367) İsfahan'ı işgal ettiği ve aynı yıl Şîraz'ı tekrar ele geçirince onunla birlikte bu şehre geri döndüğü anlaşılmaktadır. Bundan sonraki hayatına dair bilgi yoktur. Ubeyd'in Alâ-i Buhârî'nin 767'de (1366) istinsah ettiği *Esmâr ve eşcâr* adlı eserinin üzerindeki bir kayıt yazmanın 772'de (1370) oğlu İshak'a intikal ettiğini göstermektedir (*Külliyyât,* s. 31-32). Dolayısıyla Ubeyd-i Zâkânî bu tarihten bir süre önce muhtemelen İsfahan veya Bağdat'ta vefat etmiştir.

Eserleri. Hiciv ve mizah alanında klasik Fars edebiyatının en önemli simalarından olan Ubeyd-i Zâkânî gazelde Sa'dî-i Şîrâzî, kasidede Enverî ve Muizzî'den etkilenmiştir. Divanında yer alan şiirleri, kısa hikâye ve risâleleri ayrı ayrı ve bütün halinde *Külliyyât*'ın içinde günümüze ulaşmış (yazma nüshaları için bk. Münzevî, II, 527 vd.; III, 3247 vd.; *FME,* s. 269-273; M. Ca'fer-i Mahcûb, bk. bibl.), müstakil olarak ve birlikte çeşitli baskıları yapılmıştır. **1.** *Dîvân.* 3000 civarında beyit ihtiva edip kaside, gazel, terciibend ve terkibibend, mesnevi, kıta ve rubâîlerden meydana gelmektedir. **2.** *ʿUşşâḳnâme.* Şairin sürekli âşık olan gönlünden şikâyetle başlayan 734 beyitlik bu mesnevide âşık ve mâşukun yaşadıkları haller anlatılır. **3.** *Nevâdirü'l-emsâl.* Bu Arapça eserde çeşitli bilgeler, peygamberler, filozoflar ve şairlere ait sözlerle bazı özdeyişlere yer verilmiştir (Tahran 1314 hş.). **4.** *Şerḥu'l-Çaġmînî.* Mahmûd b. Muhammed el-Çağmînî'nin astronomiyle ilgili eseri üzerine yazılmıştır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 521). **5.** *Mûş u Gürbe* (Tahran 1325, 1331, 1332,1335, 1352 hş.; Bombay 1884, 1888; Delhi 1895). Kedi ile farenin konu edildiği bu kasidenin *Külliyyât*'ta doksan dört olan beyit sayısının yazma nüshalarda daha az veya çok olması zaman içinde başkalarınca bazı ilâveler yapıldığını düşündürmektedir. Hikâyede zamanın insanının ikiyüzlülüğü, ahlâk ve âdâbı hicvedilmekte, muhtemelen Kirman hâkimi Mübârizüddin Muhammed ile Şîraz hâkimi Ebû İshak İncû arasındaki mücadeleye işaret edilmektedir. Herbert Wilhelm Duda manzumeyi Almanca'ya (*Katze und Maus,* Salzburg 1947), Abbas Âryanpûr Kâşânî İngilizce'ye (*The Story of The Cat and Mice,* Tahran 1971), Jalal Alavinia ve Thérese Marini Fransızca'ya (*Le chat récidiviste: le chat et la souris,* Paris 2005) çevirmiştir. Eserin Türkçe tercümesini Günay Kut ve Zehra Toska neşretmiştir ("Kedi ile Fare Hikâyesi", *Şinasi Tekin'in Anısına: Uygurlardan Osmanlıya,* haz. Günay Kut ve Fatma Büyükkarcı Yılmaz, İstanbul 2005, s. 535-586). **6.** ***Aḫlâḳu'l-eşrâf****. Müellif bu küçük risâlede peygamberlerle filozof ve din adamlarının tavsiye ettiği hikmet, namus, hayâ, iffet, şecaat, adalet, cömertlik, hilim, vefa, merhamet, doğruluk gibi erdemleri kendi zamanında terkedildiği için "mezheb-i mensûh" diye niteledikten sonra bunların yerine dönemin ileri gelenleri tarafından benimsenen, bu sebeple "mezheb-i muhtâr" denilen, ahlâk ve erdemden uzak davranış ve alışkanlıkları eleştirmektedir. Eser *Külliyyât* ve *Leṭâʾif* içinde basılmıştır. **7.** *Risâle-i Dilgüşâ (Leṭâʾif).* Arapça ve Farsça kısa hikâyeler, latife ve özlü sözlerden meydana gelen eser, devrin anlayış ve ahlâkını hicvetmek amacıyla Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*'ı gibi sade ve akıcı bir dille yazılmıştır. Eserdeki bazı hikâyeleri Muallim Nâci *Ubeydiyye* adıyla Türkçe tercümeleriyle birlikte yayımlamış (İstanbul 1303), Jalal Alavinia ve Thérese Marini risâleyi Fransızca'ya tercüme etmiştir (*Traité de la joie de coeur,* Paris 2005). **8.** *Ṣad Pend (Pendnâme).* Sosyal eleştiri niteliğinde, yer yer kaba ve müstehcen, alay içerikli 100 öğüt ihtiva etmektedir. **9.** *Rîşnâme (Naṣîḥatnâme).* Sakalın olumsuz bir sembol olarak yer aldığı bu mensur-manzum hikâyede dönemin cinsel sapkınlıkları eleştirilmektedir. **10.** *Risâle-i Taʿrîfât (Deh Faṣl).* On başlıktan oluşan bu kısa risâlede bazı dinî, sosyal, siyasal içerikli kelime, kavram, makam ve mesleklerin